

ZERRE

ne pencereden süzülen ışık hüzmelerinde görülen toz parçacıklarına da zerre denilmiştir (*Lisânü'l-ʿArab*, “zır” md.; *Kâmus Tercümesi*, II, 342). Kurʿân-ı Kerimʼde otuz yerde geçen (M. F. Abdülbâki, *el-Muʿcem*, “zır” md.) **zürriyyet** kelimesiyle sahâbeden Cüde b. Cünâde el-Gifârîʼnin lakabının da (Ebû Zer) bu kelimeden geldiği bildirilir (Râgib el-İsfahânî, *el-Müfredât*, “zır”, “zrʿe” md.leri; *Lisânü'l-ʿArab*, “zır” md.; *Kâmus Tercümesi*, II, 342-343). Modern Arapçaʼda zerre eski ve yeni fizikteki mânasıyla atom karşılığında kullanılmaktadır (Cemîl Salîbâ, I, 588; Çankı, I, 249).

Zerre kelimesi Kurʿanʼda yedi âyette ilâhî sıfatların yetkinliğini ifade eder. Bu âyetlerde Allahʼın hiç kimseye zerre kadar haksızlık etmeyeceği (en-Nisâ 4/40), göklerde ve yerde zerre miktarı bir şeyin bile Oʼndan gizli kalamayacağı (Yûnus 10/61; es-Sebeʼ 34/3), müşriklerin tanrı saydığı putların göklerde ve yerde zerre ağırlığına bir değere sahip olmadığı (es-Sebeʼ 34/22), bu dünyada zerre miktarı iyilik veya kötülük yapanların bunun karşılığını görecekları (ez-Zilzâl 99/7-8) belirtilir. Bu şekilde Kurʿanʼda Allahʼın adaletinin mutlaklığı, Oʼnun inâyet ve kemalının hiçbir varlığı dışarıda bırakmayacak biçimde madenin en son unsuruna kadar etkili olduğu dile getirilir. Müfessirlere zerre ile belirtilen küçüklüğün de izâfî olduğunu, insanın zerre olarak adlandırdığının içinde bile topyekün bir âlemin bulunabileceğini dile getirmişlerdir. Buna göre zerre insana sorumlu tutulacağı davranışların asgari derecesini bildirmek üzere kullanılmış ve onun duyu organlarının algılayabileceği en küçük ölçü diye ifade edilmiştir (Âlûsî, XXX, 211-212; Elmalılı, IX, 6012-6013). Zerre kelimesi hadislerde de âyetlerdeki bağlamına uygun biçimde kullanılmıştır. Hemen bütün hadis mecmualarında yer alan bir rivayete göre (Wensinck, *el-Muʿcem*, “zır” md.) Hz. Peygamber kalbinde zerre ağırlığına imanı olan kimsenin cennete gireceğini bildirmiştir. Abdullah b. Abbas Kurʿanʼdaki zerre kavramını açıklarken, “Elini toprağa sürüp kaldırdığın vakit topraktan eline yapışan her bir toz parçası bir miskal zerredir” demiştir (Fahreddin er-Râzî, XXXII, 58).

Kâinatın atomlardan meydana geldiği düşüncesi eski Yunan filozofları Leukippus ve Demokritosʼa kadar uzanmaktadır. Buna göre evren sayı ve zaman bakımından sonsuz; şekil, hareket ve konum bakımından ise birbirinden farklı atomlardan oluşur.

İslâm âlim ve düşünürleri II. (VIII.) yüzyılda başlayan tercüme faaliyetleri esnasında karşılaştıkları bu konudaki fikirleri kendi düşünce dünyalarına nakletmekle birlikte atomculuğa İslâmʼın evren ve yaratma tasavvurunu destekleyen bir anlam kazandırmış, böylece kendi teolojik zeminlerini sağlamlaştırmayı ve materyalist gruplara cevap vermeyi amaçlamışlardır. Eşʼarî, İslâm düşüncesinin ilk devrinde müslümanlar tarafından en küçük maddî unsurunu ifade etmek için kullanılan terimleri “el-cüzʼ ellezî lâ yetecezzeʼ”, el-cüzʼü'l-vâhid, el-cevherü'l-vâhid, cüz ve cevher” şeklinde sıralar (*Maḳâlât*, s. 59, 293, 304). Bazı terminolojik benzerlikler bir yana kelâm âlimleri, hareket noktası ve sonuçları bakımından Grek atomculuğundan oldukça farklı bir teori üretmişlerdir ve sonuçta atomculuk özellikle kelâmî düşüncenin gözde konularından biri haline gelmiştir (bk. CEVHER).

Modern Arapçaʼda da atom karşılığında genellikle zerre kullanılmaktadır. Nitekim İslâm atomculuğu hakkında kuşatıcı bir araştırmayı içeren Shlomo Pinesʼin *Beiträge zur islamischen Atomenlehre* adlı doktora tezi Ebû Rîde tarafından *Mezhebüʼz-zerre ʼindeʼl-müslimîn* adıyla Arapçaʼya çevrilmiştir (Kahire 1365). Münâ Ahmed Ebû Zeyd aynı konuyu *et-Taşavvurüʼz-zerri ʼilʼ-fikriʼl-felsefî el-İslâmî* adındaki çalışmasında ele almıştır (Beirut 1414/1994). Felsefe tarihinde Demokritos atomculuğunun etkilerini inceleyen Ali Sâmî en-Neşşâr, Ali Abdülmuʼtî Muhammed ve Muhammed Abbûdî İbrâhim eserlerini *Dimokriyus: Feylesüfüʼz-zerre ve eşeruhü ʼilʼ-fikriʼl-felsefî* adıyla yayımlamışlardır (İskenderiye 1972). Modern Arapçaʼda zerre yerine İslâm düşüncesinin klasik kaynaklarında “el-cevherüʼl-ferd, el-cevherüʼl-vâhid, el-cüzʼüʼl-vâhid, el-cüzʼ ellezî lâ yetecezzeʼ” gibi tabirler geçer.

BİBLİYOGRAFYA :

Kâmus Tercümesi, II, 342-343; Eşʼarî, *Maḳâlât* (Ritter), s. 59, 293, 304, 568; Cüveynî, *el-İrşâd*

(Temîmî), s. 17-27; Fahreddin er-Râzî, *Mefâtiḥüʼl-ğayb*, Beyrut 1411/1990, XXXII, 58; Âlûsî, *Rûḥüʼl-meʼânî*, XXX, 211-212; Elmalılı, *Hak Dini*, IX, 6012-6013; Mustafa Namık Çankı, *Büyük Felsefe Lügatı*, İstanbul 1954, I, 249; Cemîl Salîbâ, *el-Muʿcemüʼl-felsefî*, Beyrut 1982, I, 588; Cîrâr Cihâmî, *Mevsüʼatüʼl-mustalahâtüʼl-fikriʼl-ʿArabî veʼl-İslâmî el-ḥadîş veʼl-muʼâşır*, Beyrut 2002, III, 910-911; M. Şemsettin Günaltay, “Mütellimîn ve Atom Nazariyesi”, *DİFM*, I/1 (1925), s. 68; Mahmut Kaya, “Zerre”, *İA*, XIII, 541-542; L. Gardet, “Dharra”, *EI²* (İng.), II, 219.

OSMAN DEMİR

ZERRİNKÛB, Abdülhüseyn

(عبدالحسين زرينكوب)

(1923-1999)

Edebiyat, tarih ve tasavvuf alanındaki çalışmalarıyla tanınan İranlı bilim adamı.

19 Mart 1923ʼte Burûcirdʼde doğdu. İlk ve orta öğreniminden sonra bu şehirde başladığı lise öğrenimini Tahranʼda tamamladı. Bu arada babasının teşvikiyle Arapça öğrendi; fıkıh, hadis, tefsir, kelâm gibi dinî ilimleri tahsil etti. Ayrıca ilgi duyduğu tarih, felsefe ve edebiyat kitapları okuyarak kendini yetiştirmeye çalıştı. 1941ʼde Tahran Üniversitesi Hukuk Fakültesiʼne kayıt yaptırdıysa da babasının isteği üzerine Burûcirdʼe dönmek zorunda kaldı. Bir süre Hürremâbâd ve Burûcirdʼde lise öğretmenliği yaptı; tarih, coğrafya, İran edebiyatı, Arapça, felsefe, yabancı dil, matematik, fizik, ilâhiyat gibi pek çok alanda ders verdi. 1945ʼte yeniden Tahran Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Fars Dili ve Edebiyatı Bölümüʼne girdi. 1948ʼdeki mezuniyetinin ardından aynı bölümde doktora yapmaya başladı. Üniversite tahsili sırasında Tahranʼdaki çeşitli liselerde öğretmenlik yaptı. Dönemin en tanınmış ilim adamlarından Bedüzzaman Fûrûzanferʼin danışmanlığında hazırladığı *Naḳdüş-Şiʿr, Târiḥ ve Uşûl-i Ân* adlı teziyle 1955ʼte edebiyat doktoru unvanını aldı. Tahranʼdaki eğitimi sırasında Şeyh Ebûʼl-Hasan-ı Şârânîʼnin sohbetlerine katılarak İslâm felsefesi konusundaki bilgisini arttırdı. Arapça, Fransızca ve İngilizce yanında II. Dünya Savaşı yıllarında İtalyanca ve Almanca öğrenmeye çalıştı. 1956ʼda Tahran Üniversitesi Akî ve Naklî Bilimler Fakültesiʼne doçent olarak tayin edildi. Burada İslâm tarihi, dinler ve mezhepler tarihi, tasavvuf ve bilim tarihi konularında dersler verdi. 1960ʼta profesör oldu. Bir yandan Tahran Yüksek Öğretmen Okulu ve Dramatik Sanatlar Fakültesiʼnde derslere girerken bir yandan da Fars dili ve edebiyatı doktora programlarında öğrenci yetiştirdi.

Abdülhüseyn
Zerrinkub

1949'dan itibaren beş yıl süreyle haftalık *Mihriğân* dergisinin başyazarlığını yapan Zerrînkûb, kısa bir süre sonra İntişârât-ı Büngâh-i Terceme ve Neşr-i Kitâb adlı kurumun yöneticiliğini üstlendi. Bu arada Müctebâ Mînovî ile birlikte Müesseseyi Lugat-ı Franklin'de sözlük ve ansiklopedi yazımıyla ilgili bazı çalışmalar gerçekleştirdi. 1951 yılından itibaren İkbâl-i Âştîyânî, Saîd-i Nefîsî, Muhammed-i Muîn, Pervîz Nâtil Hânlerî gibi bilim adamlarıyla beraber, Hollanda'da basılan *The Encyclopaedia of Islam* ile Gulâm Hüseyin-i Musâhib'in gözetiminde hazırlanan ve ilk modern Farsça ansiklopedi projesi sayılan *Dâ'iretü'l-Ma'ârif-i Fârsî*'nin telif ve çeviri çalışmalarına katıldı. 1963'te *Râhnemâ-yi Kitâb* dergisinin başyazarlığına getirildi. Bunun yanında *Sûhân*, *Yağmâ*, *Cihân-i Nev*, *Dâniş*, *İlm ö Zindegî*, *Mihr*, *Ferheng-i İrân-zemîn* gibi dönemin etkili sanat ve edebiyat dergileriyle iş birliğini sürdürdü. 1968-1970 yıllarında misafir öğretim üyesi olarak California ve Princeton üniversitelerinde beşerî bilimler alanında ders verdi. Ardından Tahran Üniversitesi'ne döndü. 1976-1977 ders yılında Fars Dili ve Edebiyatı Bölümü başkanlığını yürüttü. 1981-1983 yılları arasında Fransa'da yaşadı. Avrupa, Amerika, eski Sovyetler Birliği, Hindistan, Pakistan ve çeşitli Arap ülkelerine yaptığı seyahatlerde bilim adamlarıyla tanıştı. Bu ülkelerin kütüphane, bilimsel kurum ve müzelerinden yararlandı; çok sayıda yazma eserin mikrofilmine ulaşma imkânını elde etti. Bağdat'ta V. İslâm (1962), Yeni Delhi'de XXVI. Uluslararası Müsteşrikler, Viyana'da Uluslararası Tarih Bilimleri, Cenevre'de Diller Tarihi, Duşanbe'de Hâfız-ı Şîrâzî'yi Anma, İtalya ve Amerika'da Nizâmî-yi Gencevî'yi Anma, Münih'te Mevlânâ'yi Anma, Kirman'da Hâcû-yi Kirmânî'yi Anma ve Tahran'da Orta Asya Ulusları İşbirliği kongrelerine katıldı. Orta yaşlardan itibaren çeşitli hastalıklarla mücadele eden Zerrînkûb 15 Eylül 1999'da vefat etti.

Eserleri. A) Edebî eleştiri, biyografi ve İran edebiyatı tarihi: *Felsefe-i Şîr* (Tahran 1323 hş./1944); *Nağd-i Edebî* (Tahran 1338 hş.); *Bâ Kârvân-i Hülle* (Tahran 1343 hş./1964, 1347 hş.); *Şîr-i Bîdürûğ Şîr-i Bî-nikab* (Tahran 1346 hş.); *Ez Kûçe-i Rindân* (Tahran 1349 hş./1970); *Seyrî der Şîr-i Fârsî* (Tahran 1363 hş.); *Sırr-i Ney: Nağd ü Şerh-i Tahlîlî vü Taḫbîkî-i Meşnevî* (Tahran 1364 hş./1985); *Baḫr der Kûze* (Tahran 1366 hş.); *Pille Pille tā Mülâkât-i Hudâ* (Tahran 1370 hş./1991); *Pîr-i Gence der Cüst ü Cûy-ı nâ Kocâ-âbâd* (Tahran

1372 hş.); *Âşnâ-yî bâ Nağd-i Edebî* (Tahran 1372 hş.); *Ez Güzeşte-i Edebî-i İrân* (Tahran 1375 hş.); *Ez Ney-nâme* (*Ber-güzide-i Meşnevî-i Ma'nevî*; Kamer-i Âryân ile birlikte, Tahran 1377 hş.). B) İran ve İslâm tarihi: *Dü Kâr-ni Suḫûṭ* (Tahran 1330 hş.); *Târîḫ-i İrân ba'd ez İslâm* (Tahran 1343 hş.); *Feth-i 'Arab der İrân* (İngilizce, *Cambridge History of Iran* içinde, Tahran 1354 hş.); *Târîḫ-i Merdüm-i İrân* (I-II, Tahran 1364 hş., 1367 hş.); *Rûzgâ-rân-i İrân* (Tahran 1373 hş.); *Dünbâle-i Rûz-gârân-i İrân* (Tahran 1375 hş.); *Rûzgârân-i Diger* (Tahran 1375 hş.); *Bâmdâd-i İslâm* (Tahran 1346 hş.); *Kârnâme-i İslâm* (Tahran 1348 hş.); *Târîḫ der Terâzû* (Tahran 1354 hş.). C) Tasavvuf, kelâm, ahlâk ve felsefe: *Erziş-i Mirâs-i Şûfiyye* (Tahran 1342 hş.); *Firâr ez Medrese* (Tahran 1353 hş.); *Cüst ü Cû der Taşavvuf-i İrân* (Tahran 1357 hş., 1367 hş.); *Dünbâle-i Cüst ü Cû der Taşavvuf-i İrân* (Tahran 1362 hş., 1366 hş., 1367 hş.); *Der Kalemrev-i Vicdân: Seyrî der 'Akâ'id, Edyân u Esâtîr* (Tahran 1369 hş.); *Şu'le-i Tûr* (Tahran 1377 hş.). D) Çeviri: *Bünyâd-ı Şîr-i Fârsî* (J. Darmesteter'den, Tahran 1326 hş.); *Edebiyyât-i Feranse der Kurûn-ı Vustâ* (V. L. Soline'den, Tahran 1328 hş.); *Edebiyyât-i Feranse der Devre-i Ronesan* (V. L. Soline'den, Tahran 1328 hş.); *Metafizik* (F. Challe'den, Tahran 1329 hş.); *Şerh-i Kaşide-i Tersâ-iyye-i Hâkânî* (V. F. Minorsky'den, *Ferheng-i İrân zemîn*, Tahran 1332 hş., 1/2, s. 111-173); *Fenn-i Şîr* (Aristo'dan, Tahran 1337 hş./1958; gözden geçirilmiş baskı: *Aristû ve Fenn-i Şîr*, Tahran 1357 hş.). E) Makale derlemeleri: *Yâd dâştâ ve Endîşehâ* (Tahran 1351 hş.); *Ne Şarkî ne Ğarbî İnsânî* (Tahran 1353 hş.); *Ez Çizhâ-yi Diger* (Tahran 1356 hş.); *Bâ Kârvân-i Endîşe* (Tahran 1363 hş.); *Defter-i Eyyâm* (Tahran 1365 hş.); *Nağş ber Âb* (Tahran 1368 hş.); *Hikâyet Hemçünân Bâkî* (Tahran 1376 hş.; eserlerinin bir listesi için bk. Hûşeng, XII, 233-235).

BİBLİYOGRAFYA :

Dıraht-i Ma'rifet: Ceşnâme-i Üstâd Duktûr 'Abdülhüseyn-i Zerrînkûb (ed. Ali Asgar Muhammed-i Hânî), Tahran 1376 hş.; *Kârnâme-i Zerrîn: Yâdnâme-i 'Abdülhüseyn-i Zerrînkûb* (ed. Ali Dehbâşî), Tahran 1379 hş.; Hûşeng İttihâd, *Pijûhişgîrân-ı Mu'âşır-ı İrân*, Tahran 1387 hş./2008, XII, 1-373; Hasan Cemşîdî, "Zerrînkûb, 'Abdülhüseyn", *DMT*, VIII, 472-473; İrec Efşâr, "'Abdülhüseyn-i Zerrînkûb", *Nâme-i Ferhengistân*, IV/2, Tahran 1378 hş., s. 7-20; "Ölümsüz Simalar: Dr. Abdülhüseyn-i Zerrînkûb'un Hayat Hikâyesi ve Eserlerine Kısa Bir Bakış", *Nâme-i Âşinâ*, III/1, Ankara 2001, s. 51-53.

DERYA ÖRS

ZERRÎNTÂC

(زَرِين تاج)

Bâbilîğin kurucusu

Mirza Muhammed-i Şîrâzî'nin

önde gelen taraftarlarından

Ümmü Selmâ Fâtima'ya

(ö. 1268/1852)

verilen lakap

(bk. BAHÂİLİK).

ZERRÜK

(زَرُوق)

Ebü'l-Abbâs Şihâbüddin Zerrük Ahmed

b. Ahmed b. Muhammed

b. İshâ el-Burnusî el-Fâsî

(ö. 899/1493-94)

Şâzeliyye tarikatının

Zerrüküyye kolunun kurucusu.

846'da (1442) Fas'ta doğdu. Fas ile Tâze arasındaki bölgede yaşayan Berânis adlı Berberî kabilesine mensuptur, Burnusî (Bernusî) nisbesi de bununla ilişkilidir. Zerrük (mavi gözlü) lakabını gözleri mavi olan dedesinden dolayı almıştır. Daha bir hafalık iken annesi ve babası vebadan öldü. Babası adını Muhammed koyduysa da anneannesi Fâtîma Ümmü'l-Benîn onu babasının adıyla (Ahmed) anmaya başladı, Zerrük da bu adı tercih etti. Dindar bir kadın olan anneannesi tarafından yetiştirildi. Fas'taki Karaviyyîn Camii'ni inşa ettiren Ümmü'l-Benîn, şehirde ilim ve fikir hayatına katkıları bulunan Ümmü Hânî el-Abdûsiyye ve kız kardeşi Fâtîma el-Abdûsiyye'nin yanında yetişmiş bir fakihti. On yanında hıfzını tamamlayan Zerrük bu sırada anneannesi vefat edince bir kunduracının yanında çalışmaya başladı. Daha sonraki yıllarda içinde okuma şevki uyandı. Önce Ali es-Sittî ve Abdullah el-Fahhâr'dan bazı risâleler okudu. Ebû Abdullah Muhammed b. Kâsım el-Kavrî ve Zerhûnî'den Kur'an ilimlerini tahsil etti. Abdurrahman el-Mecdüllî et-Tûnisî'den kelâm ve fıkıh öğrendi. Karaviyyîn Camii ve İnâniyye Medresesi'ndeki hocaların derslerine devam ettiği sırada özellikle fıkıh ve hadis ilimlerine ilgi duymaya başladı. Karaviyyîn Medresesi'nin ileri gelen hocalarından Kavrî ile samimi ilişkiler kurdu. Ardından tasavvufa yöneldi ve başta İbn Atâullah el-İskenderî olmak üzere Şâzeli meşâyihine ilgi duymaya başladı. 870'te (1466) Fas'taki Şâzeli Zâviyesi'nin şeyhi Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah ez-Zeytûnî'ye intisap etti.